

Posudek oponenta dizertační práce

Název práce: Zkoumání strategií zvládání stresu ve vztahu k vybraným profesním charakteristikám u vychovatelů v zařízeních náhradní výchovné péče

Jméno autorky: PhDr., PaedDr., Ing. Jan Tirpák, Ph.D., MBA

Jméno vedoucího: doc. PhDr. Jan Šiška, Ph.D.

Jméno oponenta: prof. PhDr. Jiří Škoda, Ph.D., MBA

Název studijního programu: Speciální pedagogika

Počet stran: 183

Aktuálnost zvoleného tématu

Předložená dizertační práce se zabývá zkoumáním strategií zvládání stresu ve vztahu k vybraným profesním charakteristikám u vychovatelů v zařízeních náhradní výchovné péče. Toto téma pokládám za vysoce aktuální a společensky přínosné. V současné době jsme svědky vzrůstajících nároků na profesionalitu a profesionalizaci výkonu profese pedagogických pracovníků, včetně vychovatelů. Vedle legislativních, kompetenčních a kvalifikačních nároků na výkon profese vychovatele v zařízeních náhradní výchovné péče dochází i k extrémnímu růstu nároků na osobnostní charakteristiky a předpoklady pro výkon této profese. To vše, společně s chronickým podfinancováním tohoto segmentu, vytváří tlak na vychovatele, který vede ke zvýšené míře stresu při výkonu této profese a zvýšené míře ohrožení syndromem vyhoření. Důsledkem těchto jevů je předčasný odchod pracovníků z profese či snížená kvalita jejich výchovné práce, ať již např. v důsledku emocionálního vyčerpání či depersonalizace. Je proto velmi potřebné zabývat se zvládáním stresu u pracovníků náhradní výchovné péče, zejména volbě vhodných strategií zvládání stresu. Tímto tématem vstupuje autor do minového pole různých metodologických problémů, spletného roští intervenujících proměnných, praktické nemožnosti validního ověření efektivity výchovné práce pedagogických pracovníků v zařízeních náhradní výchovné péče a vůbec samotné ochoty respondentů účastnit se výzkumného šetření. Všech těchto nástrah si je autor dizertační práce dobře vědom a sám na ně v textu práce upozorňuje. Proto oceňuji i autorovu odvahu, se kterou se rozhodl zorati tuto předlouhou líchu.

Splnění stanoveného cíle dizertace

Cíle dizertační práce byly jasně a explicitně formulovány a byly velmi důsledně operacionalizovány do dílčích výzkumných otázek a následně výzkumných hypotéz. Prezenci zjištěných výsledků, interpretaci dat a jejich následnou diskusi prováděl autor systematicky a metodicky vždy ve vztahu k hlavnímu výzkumnému cíli (byly celkem čtyři). Mohu tedy konstatovat, že všechny formulované cíle byly v práci beze zbytku naplněny.

Metody dizertační práce

Na tomto místě se vyjádřím k jednotlivým částem dizertační práce a dovoluji si vznést několik hnidopišských připomínek, jež by mohly být předmětem rozpravy v rámci obhajoby dizertační práce.

- Teoretická část dizertační práce je sice stručná, ale naprosto výstižná. Ona zmiňovaná stručnost je však pouze relativní, protože autor téměř přesně dodržel „zlatý řez“ dizertačních prací, tedy třetina teorie, dvě třetiny empirie. Oceňuji, že teoretická část práce je věcná a

rozhodně netrpí neduhem chronické rozežvanělosti snažící se zaujmout co největší plochu papíru. Cílem teoretické části je poskytnout konceptuální, legislativní a konečně i metodologický rámec pro následující část empirickou. To se autorovi dobře daří, aniž rezignuje na teoreticko-kritickou analýzu informačních zdrojů, zhusta i zahraniční provenience. V teoretické části Tirpákovy práce postrádám dvě věci, V úvodu autor zcela správně upozorňuje na vpravdě Babylónské zmatení jazyků týkající se terminologie související s náhradní výchovnou péčí. Očekával bych tedy, že autor v úvodu teoretické části provede detailní definice základních pojmů používaných v dizertační práci. Pravda, řada z nich je definována v dalším textu práce tak, jak průběžně přicházejí na řadu v kontextu jednotlivých kapitol. Přesto bych takové ukotvení pojmů přivítal hned v úvodu práce. Další věc, kterou trochu postrádám, je poněkud větší pozornost věnovaná syndromu vyhoření. Ten se stresem a jeho (ne)zvládnutím úzce souvisí, což autor v textu své práce několikrát zmiňuje. I z dosažených výsledků vyplývá, že respondenti často volí nevhodné strategie zvládnutí stresu, které přímo přispívají k rozvoji symptomů syndromu vyhoření. Proto se domnívám, že alespoň základní teoretický vhled do této problematiky by byl pro práci přínosný.

- Pokud jde o popis realizovaného výzkumného designu, ten pokládám za naprosto precizní, až vzorový. Jasně ukazuje, že autorovi je vlastní logické a systematické myšlení, správné rozfázování práce a důsledná realizace jednotlivých kroků. Z čistě formálního hlediska si dovoluji podotknout, že autorův výzkumný problém č. 2 („*Jaké strategie pro zvládnutí stresu preferují účastníci výzkumného šetření?*“) je deskriptivní, přesto k němu autor formuluje výzkumné hypotézy, což by zajisté vyvolalo boolehav u metodologických puristů. Formulovaná hypotéza však dává smysl, takže jde spíše o záležitost nevhodné formulace výzkumného problému.
- Výběr výzkumného vzorku provedl autor velmi pečlivě. A s nefalšovanou českou závistí gratuluji autorovi k tomu, že se mu podařilo získat celkem 377 respondentů pro vyplnění poměrně zdlouhavých a pracných výzkumných nástrojů. Při známé dotazníkofóbii pedagogických pracovníků se jedná o vskutku nadlidský výkon, který zajišťuje vysokou reprezentativnost výzkumného vzorku a zobecnitelnost získaných dat. Přesto pro mě výběr výzkumného vzorku zůstává obestřen lehkým závojem tajemství. Autor uvádí, že náhodně oslovil 377 vychovatelů v zařízeních náhradní výchovné péče. Nuže zdráhám se uvěřit, že všichni tito náhodně oslovení respondenti vyplnili oba dlouhé výzkumné nástroje tak, že všechny byly použitelné pro další zpracování. V závěru pak navíc autor uvádí, že, „*ve výzkumu jsme oslovili všechny typy školských zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy ... především z Ústeckého, Karlovarského a Středočeského kraje.*“ Pokud ale byly některé regiony preferovány, pak to narušuje princip náhodného výběru a oněch zmiňovaných 377 respondentů nemohlo být zvoleno náhodným výběrem. Zajímalo by mě rovněž, zda genderové složení výzkumného vzorku odpovídá skutečné genderové struktuře základního souboru vychovatelů v zařízeních náhradní výchovné péče. Žádám tedy autora, aby v rámci obhajoby své dizertační práce vysvětlil typ a způsob výběru svého výzkumného vzorku.
- Pokud jde o použité metody statistické analýzy dat, jsou autorem dobře popsány a dobře zvoleny. Provedené analýzy jsou precizní a značně rozsáhlé. Oceňuji proto jakési „metakognitivní lešení“, které Tirpák ve své práci používá a které usnadňuje čtenáři orientaci v rozsáhlých statistických analýzách. Oceňuji i to, že kompletní statistické analýzy autor zařadil

až do příloh práce, takže nenarušují percepci už tak rozsáhlého a hutného textu v kapitolách věnovaným prezentaci výsledků, interpretaci dat a jejich diskusi.

Výsledky dizertační práce a nové poznatky

Získané výsledky byly představeny v samostatné kapitole (ve které je autor stále překvapován) a následně interpretovány a diskutovány v další kapitole (kde autor stále zastává názor). Já osobně bych možná preferoval přístup, kdy by představené výsledky mohly být rovnou interpretovány a diskutovány. Možná by to ještě více zdůraznilo přehlednost a jasnou logickou výstavbu textu, kterou se předložená dizertační práce vyznačuje. Nicméně i autorem použitý způsob dvou oddělených kapitol je zcela legitimní a má své výhody. K těmto kapitolám mám několik poznámek:

- V interpretacích dat by měl autor možná více přihlížet k populačním normám, když už je má k dispozici a pracuje s nimi. Autorovy interpretace jsou hodně vázány k jeho výzkumnému vzorku. Což je samozřejmě v pořádku, ale zajímavé interpretační roviny lze nalézt i v porovnání vzorku vychovatelů a populace jako takové. Např. míra svědomitosti je sice nejvyšší mezi zkoumanými vlastnostmi (flexibilita, rozhodnost), a je tak autorem také interpretována, ale ve srovnání s populační normou nijak vysoká není, je sotva průměrná.
- Jednou z intervenujících proměnných, jejichž vliv autor ve své práci zkoumá, je délka praxe vychovatelů. Za tímto účelem rozděluje vychovatele do dvou skupin – s praxí do 10 let a s praxí nad 10 let. Ukazuje se však, že rozdíly mezi těmito dvěma skupinami jsou v měřených faktorech minimální. Zde by možná stálo za úvahu jemnější dělení respondentů do většího počtu skupin podle délky praxe. Vskutku nevím, jak je tomu u vychovatelů, ale pokud jde o začínající učitele, zde se jako nejkritičtější ukazují první dva roky praxe. Evidence dokazují, že právě v tomto období odchází nejvíce začínajících učitelů do jiné profese, nezděná právě kvůli neočekávaně vysoké míře stresu a deziluzi, která ostře kontrastuje s jejich prvotním nadšením pro profesi. Lze očekávat, že u vychovatelů bude situace analogická a rovněž zde se ukáží první dva roky jako kritické. Bylo by proto zajímavé tento předpoklad výzkumně verifikovat.
- Za alarmující považují velice nízkou míru motivace u vychovatelů. Všechny tři sledované faktory (motivace k výkonu, k utváření, k vedení) jsou hluboce pod populačním průměrem. Autor tuto skutečnost vysvětluje jednak nízkou mírou ohodnocení práce vychovatelů (ale to je dopředu známý fakt, s tím uchazeči o funkci vychovatele musejí počítat), dále pak nedostatkem opory ze strany kolegů (jako staromilec si dovolím setrvat v generickém maskulinu) a vedení ústavů pro výkon náhradní výchovné péče. Přesto se domnívám, že jen těmito skutečnostmi nelze takto nízké hodnoty motivace vysvětlit. Zamýšlel se autor nad jinými možnými příčinami? Zde může být jasná souvislost s postupným rozvojem symptomů syndromu vyhoření. V úvahu by bylo možné brát i odlišnost motivačních typů lidí (/viz např. typologie dle Plamínka). Sám autor uvažuje o motivačních profilech, aniž ovšem tuto úvahu dále rozvíjí či ji opírá o výzkumné evidence.
- Celkově dizertační práce přináší celou řadu nových poznatků, které je třeba s ohledem na reprezentativní velikost výzkumného vzorku a validitu dat hodnotit jako závažné. Tírpáková práce generuje mnoho dalších otázek, které by měly být předmětem dalších navazujících výzkumných šetření. Na řadu z těchto otázek autor v textu sám upozorňuje a příslušná výzkumná šetření navrhuje. Svatým grálem tohoto tématu by pak bylo nalezení věrojatného

způsobu měření efektivity výchovné práce jednotlivých vychovatelů ve vztahu ke konkrétním klientům. To je samozřejmě prozatím vědeckou fikcí, přesto je autorovu práci třeba považovat za průkopnickou, neboť spolehlivým způsobem mapuje výchozí situaci a poskytuje celou řadu nových podnětů, myšlenek a inspirací pro další teoretické úvahy i výzkumné studie.

Význam pro společenskou praxi nebo pro další rozvoj vědy

Přínos Tirpákovy práce pro společenskou praxi, pro rozvoj teorie a praxe oboru speciální pedagogiky a konkrétně etopedie je neoddiskutovatelný. Předložená dizertační práce představuje ucelený zralý vědecký text, který prokazuje výbornou orientaci autora v recentních domácích i zahraničních informačních zdrojích a přináší velmi kvalitně zpracovaný výzkum, který poskytuje věrohodné a validní výsledky. Z textu je patrná vědecká zkušenost autora a jeho vysoce profesionální a zodpovědný přístup. Oceňuji, že se autor zamýšlí i nad praktickými dopady výsledků své výzkumné studie a formuluje relevantní doporučení pro praxi. Navíc si je vědom limitů své výzkumné studie a na získané výsledky objektivně nahlíží prizmatem těchto limitů. Vysokou společenskou relevanci Tirpákovy práce podtrhuje i jasné směřování závěrů této práce k nutnosti vytvoření profesních standardů vychovatele nebo určitého kompetenčního modelu absolventa studijních programů zaměřených na pregraduální přípravu vychovatelů.

Závěr je zde zcela jednoznačný a je mi ctí konstatovat, že (a to je také důvod, proč se posudky kvalifikačních prací nají část od konce):

1. Autor ve své dizertační práci **prokázal** tvůrčí schopnosti v dané oblasti výzkumu.
2. Předložená dizertační práce **splňuje všechny podmínky** kladené na tato řízení.
3. Práci jednoznačně **doporučuji** k obhajobě.

Případná diskusní témata k obhajobě práce jsou uvedena v předchozím textu.

V Ústí nad Labem dne 6. srpna 2024

Prof. PhDr. Jiří Škoda, Ph.D., MBA

